

Iz kakšne snovi so zadruge? Razprava o zadružni lastnini, pravilih in skupnosti

Abstract

What Stuff Cooperatives Are Made Of? A Discussion on Cooperative Property, Rules and Community

The author provides an analytical comparison between cooperatives and typical companies with an emphasis on the issues of property and ownership. The purpose of the comparison is to highlight the distinguishing features of cooperative property, a concept that is often misunderstood in both the public and the political sphere as private (group) property. She complements the comparison with conceptual analysis, and demonstrates that cooperatives represent a special type of property, or at least a concrete potential for the development of a special type of property which is communal property, also known as the commons. In the final part of the article, she critically highlights the process of privatization in the 1990s and presents an initiative for subverting a part of the "new" privatization of Slovenian state property by employing the cooperative buy-out model.

Keywords: cooperatives, ownership, property, privatization, cooperative rules, commons

Karolina Babič holds a PhD in philosophical sciences. She is the president of the Center for Alternative and Autonomous Production – CAAP, where she also works as an expert. (karolina.babic@caap.si)

Povzetek

Avtorica v članku primerjalno analizira zadruge in klasična podjetja, še posebej z vidika vprašanja lastnine in lastništva z namenom, da prikaže posebnosti zadružnega tipa lastnine, ki je s strani javnosti in politike večinoma napak umeščena kar v okvir zasebne (skupinske) lastnine. Skozi primerjavo in konceptualno analizo pokaže, da se zadruge bistveno razlikujejo od kapitalskih družb ter da so poseben tip lastnine oziroma vsaj imajo konkreten potencial za razvoj posebnega tipa lastnine, ki je skupnostna lastnina oziroma *commons*. Avtorica v sklepnem razdelku kritično osvetli proces privatizacije v 90. letih ter predstavi izhodišča in pobudo za usmeritev dela »nove« privatizacije državnega premoženja, ki se trenutno izvaja v Sloveniji, v privatizacijo po modelu odkupov podjetij v obliki zadrug.

Ključne besede: zadruga, lastništvo, lastnina, privatizacija, zadružna pravila, skupnostna lastnina
Karolina Babič je doktorica filozofskih znanosti. Je predsednica in strokovna sodelavka Centra alternativne in avtonomne produkcije – CAAP. (karolina.babic@caap.si)

Uvod

Na svetu je več kot tri milijone zadrug, po različnih ocenah od pol do ene milijarde ljudi članov zadrug, skoraj deset odstotkov vseh zaposlenih je zaposlenih v zadrugah oziroma si svoj življenjski prihodek služijo pretežno kot kooperanti zadrug. In kljub temu tako v svetu kot pri nas javnost in politika večinoma ne razume, da zadrug ni mogoče umestiti v enega od dveh tipov lastnine, ki ju priznavamo, torej v zasebno ali državno/javno lastnino, ter da zadrug ni mogoče na silo umestiti v kapitalistični pojmovni, politični in ideološki okvir. V zadrugah je nekaj, kar štrli iz tega, in prav to je substanca zadrug, in prav to bomo skozi to razpravo pokazali. Zadruge sicer so nekakšna zasebna lastnina, a so tudi nekaj drugega in veliko več. Zato bomo v tem besedilu skozi razpravo o razliki med »članskimi organizacijami« in »kapitalskimi družbami« najprej prikazali ključno razliko med zadrugami in preostalimi »klasičnimi« podjetji. Nato bomo na pojem lastnine pogledali skozi filozofsko pojmovno analizo in še enkrat s tega vidika pokazali, v čem je zadržna lastnina posebna oziroma drugačna od zasebne (kapitalske) lastnine. Predzadnji razdelek bo razliko med zadrugami in klasičnimi podjetji osvetlil skozi prikaz funkcij lastnika, upravitelja, nadzornika in vlagatelja. V zadnjem razdelku pa se bomo z opisne ravni podali še na etično raven, torej na vprašanje o tem, »kako bi naj bilo« ali »kako bi lahko bilo«. V tem razdelku bomo pogledali v 90. leta in s kritiko poteka takratne »prve« privatizacije ter v primerjavi z današnjo »novo« privatizacijo pokazali, da prav zadruge vsebujejo potencial, da z vsaj delom privatizacije danes opravimo popravni izpit in začnemo z zadrugami resneje razvijati novo obliko lastnine, to je skupnostno lastnino oziroma *commons*.

Metodološko bo razprava z vidika lastnine in lastništva sledila analizi posebnosti zadrug kot gospodarsko-družbenih organizacij. Analiza bo vzporedno potekala na treh ravneh, kot filozofska konceptualna analiza, kot analiza slovenske zakonodaje na tem področju in kot analiza zadržniške prakse.

Zadruge so članske organizacije, ne kapitalske družbe

Tako mednarodna definicija zadrug kot splošno razumevanje bistva zadrug, kakor tudi naša nacionalna zakonodaja s tega področja jasno prepoznavajo substanco zadrug kot bistveno drugačno od podjetij v klasičnem pomenu besede. Žal v praksi raba pojma zadruga ni tako zvesta tej definiciji in zakonski jasnosti, pogosto je rabljena posplošeno, z napačnimi podrazumevanji, površno in brez poglobitve v ta tip družbene in gospodarske organizacije, ki je bistveno drugačen od drugih tipov organiziranosti gospodarske dejavnosti.

Zadruga ni podjetje. Zadruga je združenje oseb.¹ Združenje oseb, ki »prek

¹ Mednarodno usklajena in sprejeta definicija zadruga je zapisana v dokumentu *Zadržna*

podjetja« uresničuje svoje poslanstvo. Torej zadruga ni »hkrati združenje oseb in podjetje«, ampak je »podjetje« podrejeno »združenju oseb«. Zadruga je najprej organizacija oseb, združenje oseb, šele v sekundarnem smislu je podjetje.²

Preden si pogledamo, kaj v vsebinskem in zakonodajnem smislu pomeni to, da je zadruga združenje oseb, si najprej zastavimo še vprašanje o vsebinski in zakonski definiciji podjetja. Kaj je podjetje? Za potrebe te razprave nam ni treba analizirati na desetine različnih teorij podjetja, temveč potrebujemo zgolj, če tako rečemo, najbližji rod in vrstno razliko, da si zagotovimo minimalno strinjanje ob branju definicije zadruga, ki pravi, da je zadruga združenje oseb, ki nekaj počne »prek podjetja«. Mato Gostiša, ki teorije podjetja raziskuje skozi vidik soupravljanja in delavske participacije oziroma skozi vidik ekonomske demokracije, kar je prav za nas zanimiv vidik, našteje trinajst teorij podjetja (Gostiša, 2017: 99–101), primerjavo definicij pa povzame skozi analize slovenske avtorice Aleksandre Kanjuo Mrčela in ameriškega avtorja Davida Ellermana.

Tudi definicije podjetja, ugotavlja avtorica, lahko razdelimo po različnih kriterijih. Če kot kriterij vzamemo cilj podjetja, bomo razdelili definicije podjetij v dve skupini. Ena skupina definicij opredeljuje podjetje kot ekonomsko enoto ali združen kapital, ki naj bi ustvarjal dobiček. Druga skupina definicij ponuja videnje podjetja kot asociacije ljudi. Podobna je delitev, ki ima za kriterij razdelitev moči v podjetjih. /.../ Z vidika naše razprave pa je v tem pogledu lahko zanimiva zlasti distinkcija med podjetjem *de facto* in *de iure*, ki jo (po Kanjuo Mrčela v Gostiša, 2017: 101) postavlja D. Ellerman: »*De facto* podjetje so ljudje, v podjetju združeni z določenim namenom, *de iure* pa je pravna institucija. Med definicijama obstaja 'fundamentalen in nerazrešen konflikt', kot pravi Hyde (1991). Prva kot predpogoj učinkovitosti podjetja opredeljuje jasno definirane lastniške pravice in možnost za trgovanje s podjetjem, druga pa definira podjetje kot prostor številnih pogodb – razmerij med ljudmi.« (Gostiša, 2017: 101)

Za našo razpravo ni toliko pomembno, katera od številnih teorij podjetja nas prepriča, ali katera ustreza našim etičnim pogledom na svet, temveč je za nas zanimivo to, da so številni relevantni avtorji prepoznali temeljno razliko med definicijami podjetja, ki razpirajo protislovje v konceptu podjetja na eni strani ter konflikt

identiteta, vrednote in načela: »Zadruga je avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne ekonomske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo prek podjetja v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.« (ICA, 2018)

² To razlikovanje povzema tudi skupna definicija vseh subjektov socialne ekonomije, ki je ne priznava samo teren oziroma praksa, ampak tudi uradna evropska politika in je zapisana v študiji z naslovom *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*: »Subjekti socialne ekonomije so organizacije oseb, ne organizacije kapitala. Delajo s kapitalom in drugimi nedenarnimi viri, vendar ne za kapital.« (Evropski ekonomsko-socialni odbor, 2017: 10)

v praksi na drugi. Gre za protislovje med konceptom podjetja kot »namenskim premoženjem« in konceptom podjetja kot »združenjem oseb« ter za konflikt med »človekom« in »kapitalom«. Pri tem pa, kot ugotavlja Gostiša, naša zakonodaja sledi teoriji o podjetju kot »pravno personificiranem (zgolj finančnem) kapitalu«:

O tem jasno priča tudi postopek ustanavljanja gospodarskih družb. Enoosebno gospodarsko družbo, denimo, lahko ustanovi in registrira kot samostojno pravno osebo vsakdo tudi kot posameznik, in sicer tako, da zagotovi ustanovni (pri družbah z neomejeno odgovornostjo lahko tudi zgolj t. i. jamstveni) kapital in sprejme akt o ustanovitvi. Nobena »združba več oseb« torej ni potrebna kot pogoj za ustanovitev takšne pravne osebe, ampak zadostuje kapital oziroma »namembno premoženje« samo po sebi ter podjetniška ideja in iniciativa posameznika. Ne glede na to, da obstaja, kot rečeno, cela kopica najrazličnejših teorij podjetja, torej veljavna korporacijska zakonodaja v bistvu striktno sledi le t. i. teoriji namembnega premoženja (kapitala), ki kapitalistično podjetje razume kot »pravno personificiran (finančni) kapital«. (Gostiša, 2017: 102)

Da lahko torej razmišljamo o zadrugah na eni strani ter podjetjih na drugi, si moramo predstavljati to konceptualno protislovje teorij podjetja ter temu ustrezne konflikte v praksi. Protislovja in konflikte med »združenjem oseb« in »združenjem kapitala«. Zadruga niso združeni kapital, niso torej kapitalske družbe (€ + \$ + stavba + vozilo + zemljišče + zaloge + terjatve + vrednostni papirji + patenti + itd.), ampak so združenje oseb, torej članske organizacije (Mojca + Miha + Janez + Mateja + Vasja + Ema + Minka + Matevž + itd.).

Vendar po slovenski zakonodaji podjetja niso skupine ali združenja oseb, temveč so združenja kapitala oziroma še več, kot bi rekel Gostiša, so »personificiran kapital«, torej kapital, ki se mu pripisuje osebnost, skozi pravno osebnost seveda, a vendar gre za kapital, če tako rečemo, z lastnim življenjem. Ključni pojem Zakona o gospodarskih družbah (ZGD) je seveda pravna različica tega, kar v teoriji pomeni podjetje, to je pojem »gospodarske družbe«. ³ ZGD v prvem odstavku 3. člena določa: »Po tem zakonu je gospodarska družba pravna oseba, ki na trgu samostojno opravlja pridobitno dejavnost kot svojo izključno dejavnost.« In v drugem odstavku istega člena določa: »Pridobitna dejavnost po tem zakonu je vsaka dejavnost, ki se opravlja na trgu zaradi pridobivanja dobička.« Če povzamemo, gospodarske družbe pomenijo organizirano opravljanje dejavnosti z namenom pridobivanja dobička. To je daleč od kakšnega starega grškega pojmovanja ekonomije kot *oikosa*, ki je pomenil *hiša* oziroma *dom* oziroma *gospodinjstvo*, kjer beseda »eko-

³ V Zakonu o gospodarskih družbah (ZGD-1) se pojem »podjetje«, kot ga omenjajo ekonomske teorije in kot ga omenjam jaz v tem besedilu, ne pojavlja, temveč pojem »podjetje« nastopa samo kot pripadajoče k pojmu »podjetnika«, ki v ZGD pomeni izključno »samostojnega podjetnika«, torej s. p.

nomija«, ustrezno prevedena v slovenščino kot »gospodarstvo«, v pomenu *oikosa* pomeni veččino gospodarjenja z omejenimi dobrinami v družini ali širši skupnosti. Cilj gospodarstva kot *oikosa* je razpolaganje z omejenimi dobrinami (zanemarimo dejstvo, da v stari Grčiji pri tem ni šlo za v našem pogledu pravično razpolaganje) v nasprotju s sodobnim gospodarstvom, kjer so večinski akterji gospodarstva v družbi gospodarske družbe, katerih ključni cilj je ustvarjanje dobička.

Tretji odstavek tega istega člena ZGD pa naprej določa:

Gospodarske družbe iz prvega odstavka tega člena se organizirajo v eni izmed oblik:

- kot osebne družbe: družba z neomejeno odgovornostjo in komanditna družba, ali
- kot kapitalske družbe: družba z omejeno odgovornostjo, delniška družba, komanditna delniška družba in evropska delniška družba.

Zanimivo je, kar bomo videli tudi pozneje v razdelku o upravljanju, da se tudi v ZGD prevzemanje tveganja bolj nanaša na osebne družbe (to so družbe, kjer se za obveznosti družbe odgovarja z vsem svojim premoženjem), v manjšem oziroma omejenem obsegu pa se prevzemanje tveganja nanaša na kapitalske družbe. To dejstvo postavlja na laž vlagatelje, ki črpanje dobičkov utemeljujejo s prevzemanjem tveganja. V ZGD pojem »kapitalska družba« ni definiran med osnovnimi pojmi zakona. Glede na to, katere tipe družb vključuje, kot je navedeno zgoraj, gre torej za družbe, ki pomenijo »združeni kapital« oziroma, kot pravi Gostiša, »personificiran kapital«. Pojem »kapital« prav tako ni definiran v ZGD za namene rabe v tem zakonu, na splošno pa je pojem »kapitala« v tem zakonodajnem smislu veliko manj kompleksen kot v teoriji in v grobem pomeni skupek premoženja, ki je namenjen opravljanju gospodarske dejavnosti. To v praksi pomeni, da moj osebni avto ni kapital, če pa ga vložim v neko d. o. o. kot v svoj družbeniški delež v tem podjetju, pa ta moj avto postane kapital, saj se bo z njim opravljala gospodarska dejavnost z namenom ustvarjanja dobička.

Te suhoparne zakonske opredelitve smo morali predstaviti, da jasno poudarimo razliko med zadrugami kot članskimi organizacijami (združenji oseb) in kapitalskimi družbami (združenji kapitala). Kapitalske družbe nam pokažejo sliko »iz kakšne snovi zadruga niso«. Da si še boljše naslikamo, »iz kakšne snovi so zadruga«, pogledjmo še primerjavo z društvi. Najbolj značilne članske organizacije pri nas so vsekakor društva, kjer gre za neprofitno interesno povezovanje članov. Poleg društev in zadrug so v Sloveniji članske organizacije še gospodarska interesna združenja in družba za vzajemno zavarovanje.⁴ Pri vseh članskih organizacijah je

⁴ Nekaj podatkov za boljšo predstavo: v Sloveniji je več kot triindvajset tisoč društev, nekaj več kot štiristo zadrug, samo nekaj deset gospodarskih interesnih združenj ter ena družba za vzajemno zavarovanje (CAAP, 2018: 31–36).

treba poudariti, da gre za *demokratične* članske organizacije, kar pomeni, da so vsi člani enakopravno vključeni v upravljanje organizacije. Tako za društva kot za zadruge je z zakonom določeno, da je najvišji organ odločanja tovrstnih organizacij *zbor vseh članov* oziroma *občni zbor* oziroma *skupščina članov*.

Člani so temeljni gradniki članskih organizacij. Članske organizacije konstituirajo člani v nasprotju s kapitalskimi gospodarskimi družbami, ki jih konstituira kapital. V članskih organizacijah so posamezniki kot člani sami, kot osebe konstitutivni del teh organizacij, pri kapitalskih družbah pa posamezniki nastopajo kot lastniki kapitala, ki konstituira kapitalsko družbo. Tudi splošna pogovorna dikcija izraža razliko: »mi smo društvo«, »mi smo zadruga«, v nasprotju z »jaz imam v lasti d. o. o.«, »jaz imam v lasti delnice neke d. d.«; gre za razliko med *biti del nečesa* in *imeti nekaj v lasti*. Člani društva ali zadruge nimajo v *lasti* društva ali zadruge, ampak so društvo oziroma so zadruga.

Posameznik kot član članske organizacije je konstitutivni element, torej temeljni gradnik, ki skupaj z drugimi gradniki, člani, določa substanco zgradbe (društva, zadruge). Z odzemanjem, dodajanjem in menjavanjem gradnikov se torej spreminja sama substanca zgradbe; izstopanje članov in vstopanje novih članov spreminja samo organizacijo. Medtem ko pa lahko pri kapitalskih družbah kapital, ki konstituira gospodarsko družbo, prosto menjava svojega lastnika, ne da bi se s tem spremenila substanca te družbe. Skratka, vloga posameznika kot člana v članskih organizacijah je specifična: v organizacijo vstopa kot konstitutivni element oziroma gradnik, enakopravno z vsemi člani sodeluje v odločanju/upravljanju, brez navedbe razloga lahko izstopi, zavezan je spoštovati pravila organizacije in hkrati ima pravico aktivno sodelovati pri formiranju teh pravil.

Zbor vseh članov oziroma skupščina je najvišji organ odločanja v vseh članskih organizacijah. Društva in zadruge kot organizirane skupine posameznikov (lahko tudi pravnih oseb) so si zelo podobne, ključna in hkrati edina bistvena razlika med društvi in zadrugami pa je v tem, da se člani društev povezujejo z namenom opravljanja predvsem neprofitnih dejavnosti, medtem ko se člani zadrug povezujejo z namenom skupne skrbi za gospodarske koristi članov, ali drugače, društva pretežno opravljajo netržne dejavnosti, zadruge pa tržne. Toda organizacijsko pa so si društva in zadruge na las podobni. 1. člen Zakona o društvih določa:

Društvo je samostojno in nepridobitno združenje, ki ga ustanoviteljice oziroma ustanovitelji ustanovijo zaradi uresničevanja skupnih interesov. Društvo si samo določi namen in cilje, dejavnost oziroma naloge ter način delovanja, odločitve o upravljanju društva pa neposredno ali posredno sprejemajo članice oziroma člani društva.

In 13. člen zakona določa: »Temeljni akt in njegove spremembe ter druge najpomembnejše odločitve v društvu sprejema zbor članov, ki ga sestavljajo vsi člani.« Najvišji organ društva je torej *zbor vseh članov* (*občni zbor* oziroma *skupščina*),

kjer po zakonu vsi člani odločajo enakopravno. Podobno velja za zadruge. 1. člen *Zakona o zadrugah* določa:

Zadruga je organizacija vnaprej nedoločenega števila članov, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi in razvijati gospodarske ali družbene dejavnosti svojih članov ter temelji na prostovoljnem pristopu, svobodnem izstopu, enakopravnem sodelovanju in upravljanju članov.

In 15. člen zakona določa: »Najvišji organ zadruga je občni zbor članov zadruga.« Za zadruga in za društva lahko torej rečemo, da so vsaj na papirju popolne demokratično organizirane skupine, v praksi pa vseeno pogosto zaradi zelo slabe aktivnosti članov ne delujejo tako demokratično. Člani društev in zadrug se žal premalo zavedajo pomena svojih pravic in dolžnosti, ki se nanašajo na določila o soupravljanju in soodločanju.⁵ In glede na to, da je skoraj vsak drugi prebivalec Slovenije član kakšne članske organizacije, je to vsekakor velik potencial za prebuditev aktivne participacije v soodločanju in soupravljanju v zadevah, ki so v interesu posameznikov.

Lastnina kot sistem pravil

Lastnina = sistem pravil + meta pravila o postavljanju pravil. Zadruga = skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. To formulo bomo pojasnili v tem razdelku.

Ustava Republike Slovenije določa, da je lastnina ustavna pravica. 33. člen Ustave določa: »Zagotovljena je pravica do zasebne lastnine in dedovanja.«⁶ Namen tega razdelka je predvsem konceptualna analiza pojma »lastništvo« in »lastnina«, da poudarimo specifično naravo zadrug glede teh dveh pojmov. Kako razumemo pojem »lastništva« in »lastnine«, ter tudi razliko med njima, ni nepomembno, če želimo prikazati pravo razumevanje tega, kakšna lastnina je zadružna lastnina. Splošno strinjanje je, da obstaja več tipov lastnine. Franci Avsec v svojem besedilu v tej tematski številki omenja spremembe tipov lastnine na naših tleh od

⁵ Naj kot primere navedemo nekaj mladih, zelo dejavnih in glede na trud akterjev v teh zadrugah zares spoštovanja vrednih zadrug: Zadruga Dobrina, Zadruga BikeLab, Kooperativa Peron, Kooperativa Dame, Vinarska zadruga Haloze in še številne druge. Vse te zadruga se kljub entuziastičnemu duhu in predanosti zadružništvu soočajo z najtežjo nalogo za vse zadruga, to je, kako vzpostaviti zares aktivno članstvo in živo demokratično soupravljanje zadruga. Nekatere zadruga to postopoma že rešujejo z uvajanjem obveznega usposabljanja za člane (npr. Zadruga KonopKo, Kooperativa Hotelirjev in druge) ali skozi poslovni model, ki vsakodnevno poslovanje zadruga opira na participacijo vseh članov (npr. Jezikovna zadruga Soglasnik, Zadruga Stara roba nova raba, Zadruga Vez, Zadruga Zadrugator in druge).

⁶ Ustava v 74. členu določa tudi: »Gospodarska dejavnost se ne sme izvajati v nasprotju z javno koristjo.« Ni naš namen komentirati to zadnjo navedbo iz ustave, zagotovo pa je za lucidnega bralca sporočljiva.

2. svetovne vojne do danes, in sicer ugotavlja, da je jugoslovanska ustava leta 1946 poznala pluralizem lastninske pravice v obliki treh tipov lastnine: državne, zadružne in zasebne lastnine. To je ustavni zakon o samoupravljanju iz leta 1954 spremenil, tako da je sprožil proces postopnega poenotenja različnih tipov lastnine v t. i. »družbeno lastnino«, ki je »nelastninska koncepcija lastnine«, torej lastnina, ki je od vseh in od nikogar. Prejšnji pluralizem lastninskih pravic (državna, zadružna, zasebna) se ponovno vpelje leta 1988 (Avsec, 2018).

Za našo razpravo je zanimivo vprašanje, ali danes še vedno razumemo zadružno lastnino kot enega od tipov lastnine, ali pa imamo od osamosvojitve Slovenije naprej pravzaprav dva tipa lastnine: državno in zasebno, medtem ko zadružno lastnino v resnici prištevamo kar k zasebni? Formalno gledano sicer imamo v Sloveniji Zakon o zadrugah, tako da zadruge niso neposredno ustanovljene po Zakonu o gospodarskih družbah in bi zato lahko rekli, da država zadrugam priznava neko »posebnost«, vendar pa očitno ne priznava posebne oblike lastnine, temveč samo posebno obliko organiziranosti. Namreč, v vseh točkah poslovanja zadrug, od zaposlovanja, računovodstva, davkov in prispevkov, poslovanja s člani, razpolaganja s premoženjem, so zadruge zavezane Zakonu o gospodarskih družbah. Enako velja za zadruge, ki vlagajo vloge za bančna posojila, saj so obravnavane kot kapitalske družbe v zasebni lasti.⁷ Ugotovimo lahko, da glede vprašanja lastnine država in tudi institucije (banke, Ajpes⁸ idr.) zadruge obravnavajo kot zasebno lastnino, in sicer kot neko obliko »skupinske« zasebne lastnine. Enako kot je recimo večosebna družba z omejeno odgovornostjo v lasti npr. treh lastnikov neka oblika zasebne »skupinske« lastnine, ali tako kot je recimo delniška družba z izdanimi sto delnicami, ki jih ima v lasti trideset oseb, neka oblika zasebne »skupinske« lastnine.

Slovenski Zakon o zadrugah (ZZad) žal omogoča takšne interpretacije, čeprav je večina zadrug pri nas ustanovljenih tako, da se s svojimi zadružnimi pravili odmikajo od razumevanja zadrug kot zasebne »skupinske« lastnine oziroma kot podobnih

⁷ Če vzamemo primere na novo nastalih zadrug v Mariboru, kot je recimo Zadruga BikeLab ali Kooperativa Dame, ki za svoje delovanje in razvoj potrebujejo likvidnostna sredstva, so bile njihove vloge za posojila na različnih bankah vedno obravnavane povsem identično kot vloge kapitalskih družb. To pomeni, da so banke zahtevale poleg garancij zadruge kot pravne osebe tudi garancije *lastnikov* zadruge. Pri tem te zadruge niso mogle prepričati bank, da *člani* zadruge niso *lastniki* zadruge in da torej člani zadruge razen z vplačanimi obveznimi deleži oziroma dvakratnikom deleža, kot določa zakon, ne morejo jamčiti za kredite zadruge. Član zadruge namreč vstopa in izstopa iz zadruge kot oseba (fizična ali pravna) in se mu ob izstopu iz zadruge ne izplača delež knjigovodske ali borzne vrednosti kot pri kapitalskih družbah, temveč se mu povrne samo delež v nominalni ali valorizirani vrednosti. Obvezni vpisni delež člana ni isto kot družbeniški delež ali delnica. Banke tega ne razumejo. Banke skratka razlike med zadrugami in kapitalskimi družbami ne vidijo. Kakor tudi ne država.

⁸ V zelo specifični zadregi se je letos znašel Ajpes, ko je potekal vpis dejanskih lastnikov v register. Pri članskih organizacijah, kot so društva in zadruge, se je namreč zataknilo, saj pojem »dejanski lastnik« v teh organizacijah nima adekvatnega naslovnika. Ajpes je zadrego rešil tako, da je izdal navodilo, da se kot dejanski lastnik v društvih in zadrugah vpišejo z imenom in priimkom poslovodne osebe teh organizacij. Kar je seveda birokratski paradoks brez primere.

ali celo identičnih kapitalskim družbam. Torej, v praksi se naše zadruge nagibajo bolj k zadružni lastnini kot posebni obliki lastnine, ki je drugačna od državne in zasebne. Kot rečeno, pa ZZad omogoča drugačne interpretacije predvsem zaradi nekaj določil v zakonu:

1. Zakon omogoča, da ima en član vplačanih več obveznih deležev in na podlagi tega več glasov na skupščini (ZZad, 6. člen, 9. člen). Problematičen je 18. člen ZZad, ki omogoča neenakost članov v zadrugah: »Pri odločanju na občnem zboru in pri volitvah ima vsak član oziroma predstavnik en glas, če zadrugna pravila ne določajo, da ima na določeni podlagi lahko posamezni član oziroma predstavnik pravico do več glasov.« Velika večina zadrug v Sloveniji ima sicer v zadrughnih pravilih zapisano mednarodno načelo »en član en glas«, a žal zakon omogoča tudi drugače, kar zadruge na *de iure* ravni približuje kapitalskim družbam, kjer obseg glasovalne pravice izhaja iz obsega vplačanega kapitala.
2. Zakon omogoča prenos članskih pravic na drugo osebo, kar v praksi pomeni, da je tako ali drugače omogočeno, da lahko en član brez soglasja drugih članov proda svoje članstvo drugi osebi (ZZad, 9. člen, 39.b člen). Sicer velja, da mora ta druga oseba podati vlogo za članstvo oziroma že biti član, a vseeno gre za sporno načelo, ki ni skladno z mednarodnimi načeli zadrughništva. Vendar, ponovno, večina zadrug v praksi upošteva mednarodno načelo in ima v zadrughnih pravilih zapisano, da članstvo ni prenosljivo. Član lahko vedno izstopi in se mu vrne vplačan delež, ne more pa svojega deleža/članstva prodati drugi osebi, tudi notranjim članom ne.
3. Slovenski Zakon o zadrugah ne določa enega ključnih elementov zadrug po svetu, ki je tudi bistvena podlaga za sistemski razvoj zadrughništva, in sicer gre za element »nedeljivega premoženja«,⁹ ki je formalnopravno povzetek tega, kar teorija in praksa pozna kot *commons*. Nedeljivo premoženje zadrug pomeni tisti del njihovega premoženja, ki pod nobenimi pogoji ne more biti prenesen v zasebno last članov, kar pomeni, da se določen odstotek presežkov v skladu s pravili zadrug prenaša na posebne sklade, ali pa tudi, da po likvidaciji zadruge preostalo premoženje zadruge preide na vnaprej določene sklade, zveze, federacije itd.¹⁰ Po zakonu obstaja za zadruge v Sloveniji nedeljivo premoženje samo v posebnih določbah v 59. členu ZZad za tisti del premoženja zadrug, ki so ga zadruge pridobile pred letom 1991. Gre torej za tisto premoženje, ki je nekoč imelo status družbe-

⁹ *Indivisible reserves*, kar ni isto kot *obvezne rezerve*, ki jih slovenski zakon določa v višini minimalno petih odstotkov letnih presežkov, v nekaterih državah pa je ta odstotek znatno višji.

¹⁰ V Sloveniji to velja za društva v skladu z Zakonom o društvih in za socialna podjetja v skladu z Zakonom o socialnem podjetništvu (ZSocP-A), in sicer, da se v primeru prenehanja pravne osebe njihovo preostalo premoženje ne more prenesti na ustanovitelje oziroma člane, temveč na samoupravno lokalno skupnost ali na sorodno društvo oziroma socialno podjetje. To zakonsko določilo v teh dveh zakonih je neke vrste uzakonjenje koncepta *commons*.

nega premoženja. To premoženje bi morale zadruge, če bi prenehale delovati, prenesti na zadružno zvezo, katere članice so, ali na drugo po vsebini najbolj sorodno zadružno zvezo, ali na določene druge organizacije, ki jih določa ZZad in tudi zakonodaja s področja lastninskega preoblikovanja podjetij z začetka 90. let. Za zadruge, ki so bile ustanovljene po letu 1991, in tudi za tisti del premoženja »starih« zadrug, ki so ga ustvarile po letu 1991, pa določbe o »nedeljivem premoženju« ne veljajo. Nedeljivo premoženje je sicer ključno z dveh vidikov: prvič, ker njegova zakonska opredelitev pomeni uzakonjenje *commons*, kar je, če tako rečemo, za »ta prave« zadržnike alfa in omega združništva; ter drugič, ker to pomeni sistemsko prelivanje skupnostno ustvarjenih presežkov v sklade za razvoj novih zadrug, kar konkretno pomeni, da je prav koncept nedeljivega premoženja v zadrugah ključni finančni pogoj za razvoj združništva po svetu in za združništvo kot globalno gibanje. Seveda je za primerno akumulacijo sredstev v skladih pomembno, da se nedeljivo premoženje ne prenaša samo na zadružno zvezo in organizacije, kot jih za »stare« zadruge določa naš zakon, ampak da se zakonsko določijo še drugi primerni načini podpore razvoju združništva, predvsem fundacije, združni finančni skladi ipd. Vendar pa, kot rečeno, žal v Sloveniji *de facto* »nedeljivega premoženja« v zadrugah ne poznamo.¹¹

4. Določbe o izplačevanju dobičkov so prav tako predmet razprave. ZZad dopušča, da se večina dobičkov zadruge, razen petih odstotkov za obvezne rezerve, izplača članom zadruge. Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP) iz leta 2011 je za zadruge, ki imajo status socialnega podjetja, dopuščal, da se največ 20 odstotkov dobička izplača članom zadruge, a samo pod pogojem, da se v delitev dobička sorazmerno enako vključijo tudi zaposleni in upravljavci zadruge. Novela Zakona o socialnem podjetništvu iz leta 2018 (ZSocP-A) pa za zadruge, ki so socialna podjetja, kakor tudi za vsa socialna podjetja ne dopušča več delitve dobička v nobenem obsegu. Vendar po ZZad za zadruge na splošno ostaja veljavno, da lahko 95 odstotkov dobička izplačajo članom, pri čemer naj bi bili člani pri dobičku udeleženi proporcionalno glede na obseg poslovanja z zadrugo v preteklem letu. Na prvi pogled je to zakonska določba, ki zadruge približuje kapitalskim družbam in člane zadrug približuje klasičnim kapitalskim lastnikom podjetij ali vlagateljem. Vendar je treba poudariti, da to ne drži iz dveh razlogov: prvič, večina zadrug se v praksi drži načela, da se dobiček ne izplačuje, ampak se namenja za razvoj zadruge, ali da se dobiček izplačuje izjemoma in v

¹¹ Razen *de iure* izjeme, kot je omenjeno zgoraj, v posebnih določbah ZZad, ki se nanaša na prejšnji politično-gospodarski sistem. Pri tem se poglavje, kjer je edinkrat v zakonu omenjen pojem »nedeljivo premoženje«, pomenljivo imenuje »Lastninjenje in vračanje združnega premoženja«, podpoglavje pa »Udeležba združnih organizacij in organizacij kooperantov pri lastninskem preoblikovanju podjetij«.

zelo omejenem obsegu. In drugič, ker veliki in uspešni združni sistemi po svetu izplačevanje dobičkov preusmerjajo v zelo dobre notranje finančne sisteme, torej jih porabijo za celovit združni razvoj, tega pa ne moremo enačiti s klasičnim kapitalskim investiranjem in izplačevanjem dividend.¹²

Vse štiri točke (oziroma razumevanje ali nerazumevanje teh točk) so ključna mesta v našem Zakonu o zadrugah, ki vodijo v zmotno interpretiranje zadrug kot kapitalskih družb ter povzročajo zmedo v razumevanju razlike med zadrugami in kapitalskimi družbami oziroma razlike med združno in zasebno (skupinsko) lastnino. Delno zaradi teh točk v zakonu, delno pa tudi zaradi nejasnega samorazumevanja zadrug oziroma vloge članstva pri samih članih zadrug so zadruge v Sloveniji (in tudi marsikje po svetu) pogosto napačno razumljene kot zgolj »malo drugačne« oblike zasebne »skupinske« lastnine. Gledano z vidika načel združništva in najbolj načelnih združnih praks po svetu pa zagotovo ne obstaja postopen prehod med tema oblikama lastnine, temveč gre za nepremostljivo razliko oziroma radikalen preskok v pojmovanju in praksi glede tipa lastnine: zasebne lastnine v tesni povezanosti s pojmom kapitala na eni strani ter združne lastnine, ki v svoji načelni oziroma dovršeni verziji dobi obliko *commons*.

Če pa se o pojmih »lastništvo« in »lastnina« vprašamo z vidika in skozi filozofsko metodo pojmovne analize, vidimo, da je lastnina popolnoma abstrakten pojem. V sebi nima nobene materialnosti, ničesar substancialnega.

Za lastnino se zdi, da je nekaj materialnega, a dejansko je samo pripis ali priznanje nekega pripadanja ali povezave med osebo (fizično ali pravno) ali skupino oseb ter neko entiteto, pri čemer mora obstajati družbeno in/ali pravno soglasje ali prisila k spoštovanju tega pripadanja tudi s strani tretjih oseb, ki niso neposredno del tega razmerja. Gre za mnogostransko razmerje.¹³ Lastnina je torej s tega vidika vedno samo »sistem pravil« o razpolaganju z entitetami in hkrati tudi »meta-sistem« o tem, kdo in kako postavlja ta pravila. Z vidika filozofske pojmovne analize ni nikakršne razlike med prej omenjenimi državno, združno in zasebno lastnino. V vseh primerih gre za sisteme pravil in metapравil o postavljanju teh pravil. Seveda pa so ti sistemi pravil v vsebinskem pogledu v vseh primerih precej različni. Še

¹² Takšen primer je veliki združni sistem Mondragon v Baskiji, kjer je obvezni delež delavca člana zadruge zelo visok, več kot 40.000 evrov, kar pa ne pomeni, da si lahko le redki privoščijo članstvo v zadrugi. Prav nasprotno, več kot 80.000 ljudi je članov in zaposlenih v združnem sistemu Mondragon, pri čemer pa ob vključitvi v zadrugo zadruga posodi delavcu članu finančne vire za vplačilo deleža, nato pa vsako leto zadruga delavcu članu izplača del pripadajočega dobička kar neposredno v kritje posojila. Ob izstopu iz zadruge, npr. ob upokojitvi, pa se delavcu članu izplača ta delež, ki je zanj neke vrste pokojninsko varčevanje, medtem ko zadruga z visokimi vpisnimi deleži ohranja visoko raven osnovnega kapitala ter visoko motivacijo vključenih delavcev članov ter hkrati pravično udeležbo pri presežkih, ki so plod uspešnega poslovanja zadruge.

¹³ Primer, ki potrjuje, da je lastništvo mnogostransko razmerje, ki je odvisno tudi od pritrditve tretjih oseb, so recimo skvoti, kjer tretje osebe ne spoštujejo tega, kar dvostransko razmerje oseba-nepremičnina ponuja kot logično razmerje pripadanja. Posledice, ki sledijo iz tega mnogostranskega razmerja, niso zanemarljive, saj bistveno spreminjajo to, kar si pod pojmom lastnine predstavljamo. V nekaterih državah se skvotanje zgolj praktično »obnese«, kar je že veliko, v nekaterih državah pa celo pomeni pravno podlago za postopno lastninjenje.

pomembnejša, pravzaprav ključna pa je razlika v »metapravilih« o postavljanju pravil, od česar je pravzaprav v končni posledici odvisno to, ali res govorimo o demokraciji (politični ali ekonomski) ali ne.

Pojem »lastništva« pa je v nasprotju z »lastnino« enostransko razmerje, odnos lastnika do lastnine, ki lahko vsebuje elemente interesa (vsebinskega, količinskega), pričakovanj, skrbi, delitve, prisvajanja in tako naprej. Lastništvo se v pravnem pomenu sicer razume kot pravica, vendar je pri lastništvu veliko bolj zanimiv psihološki in sociološki vidik, saj v vsakokratni družbeno-gospodarski ureditvi na določen način konstituira osebnost človeka, kar pomeni, da je element lastništva lahko bolj ali manj pomemben za to, kako človek razume sebe in svoje mesto v družbi. V današnji kapitalistični ureditvi je posameznikova osebnost veliko bolj konstituirana skozi pojem lastništva kot na primer v socialističnih ali kakšnih predkapitalističnih ureditvah.

Za naše razumevanje razlik med zadrugami kot članskimi organizacijami, kjer gre za združenja oseb, ki imajo svoje podjetje v skupni lasti in ga upravljajo demokratično, ter kapitalskimi družbami, ki jih konstituira kapital in so namenjene rasti kapitala, pa je pomembno predvsem to, da pojmu lastnine odvzamemo materialno oziroma substancialno predpostavko, ki je ideološka značilnost kapitalizma, in lastnino kot pojem razgalimo ter pokažemo, da gre samo za sistem pravil, ki jih v primerih, ko na ravni metapравil zagotavljamo demokratično postavljanje pravil (kot je to v zadrugah), lahko vedno znova spreminjamo. Ključna razlika med materialnim, substancialnim dojemanjem lastnine, kot je značilno za kapitalske družbe, ter lastnino kot sistemom pravil, je v tem, da v prvem primeru človek ne nastopa kot akter spremembe in je zapisan usodi danosti, medtem ko je lastnina v drugem primeru razumljena kot del dinamičnega dogovarjanja skupnosti o skupnih zadevah. Zadržna pravila, ki jih ima vsaka zadruga, so formalni nosilec tega dogovora, tako glede pravil kot glede metapравil. Zadruga je skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. Ključno je, kdo in po kakšnem postopku določa pravila, ne pa pravila kot taka. Ključna je »meta« raven postavljanja pravil. Zadruge so prav to, so skupine oseb, ki imajo dogovorjena »metapравila« na način demokratičnega postavljanja pravil samim sebi kot skupini oseb, pri čemer postavljanje pravil vključuje tudi spreminjanje pravil v okviru temeljnih načel in vrednot združništva. Ne gre namreč za fiksiran sistem pravil, ampak za dinamične procese v skupini oseb, ki prav skozi to zmožnost za dinamične procese postaja več kot zgolj skupina oseb, postaja skupnost. In prav ta element združništva je najtrši oreh za vse zadruge. Številne zadruge nikoli ne prestopijo tega praga živosti, ki bi jih vzpostavila kot živo zadržno skupnost, ki je veliko več kot zgolj skupina s skupnimi pravili.

Lastnina = sistem pravil + metapравila o postavljanju pravil. Zadruga = skupina oseb, ki sama sebi postavlja pravila. Torej je zadruga avtonomen dinamičen proces, ki vzpostavlja lastnino kot spreminjajoč se sistem pravil o rabi entitet, brez elementov statičnega pripadanja entitet določenim osebam. Zadržna lastnina torej nikakor ni zasebna lastnina, čeprav je zavoljo rabe zakonodaje in poenostavitve pogosto (napak) tako razumljena.

Član zadruga je lastnik, upravljavec, nadzornik in vlagatelj

Zadruge so lahko odgovor tudi na eno ključnih težav, ki se pojavlja v sodobnih gospodarstvih, in sicer fenomen »odsotnih lastnikov« in tudi »odsotnih upravljavcev«. Pri odsotnih lastnikih gre za nekakšno logično posledico strukture in velikosti podjetij, na primer velikih multinacionalk ali velikih državnih podjetij ali delniških družb z zelo razpršenim lastništvom. Ko govorimo o tem, da so člani zadruga tudi lastniki zadruga, pomeni lastništvo v tem primeru odnos interesa, ki ni samo »količinski« interes, ni zgolj interes imeti nekaj v lasti zato, da iz tega iztržiš določeno količino koristi (dobrine, plačo, dividende ipd.), ampak gre predvsem za »vsebinski« interes. Člani zadruga so povezani zato, ker imajo skupen interes v vsebinskem pogledu, kot je recimo kakovost produktov (proizvodov ali storitev), ali razvoj lokalnega okolja, ali zaščita določenih vrednot okolja, ali oblikovanje skupnosti in podobno. Pojem »interesa« je eden ključnih pojmov tako v gospodarstvu na splošno kot v zadrugah. Pri tem pa je za dolgoročni razvoj zagotovo zelo slabo, če je interes zgolj količinski, na primer rast vrednosti, kar pa ni problem samo pri velikih investitorjih, temveč tudi v primerih privatizacije s sistemom certifikatov, kot bomo videli v naslednjem razdelku.

Claudia Sanchez Bajo in Bruno Roelants v svoji analizi *Kapital in past zadolževanja: Zadrugištvo kot alternative* (2015) ugotavljata, da se v zadnjih desetletjih povečuje pomen upravljanja nad pomenom lastništva.

Dokazujemo, da je v zadnjih desetletjih upravljanje v gospodarskih subjektih (banke, pokojninski skladi, multinacionalke ipd.) postopoma začelo igrati pomembnejšo vlogo kot lastništvo. Lastništvo je seveda še vedno neznansko pomembno, vendar se po robovih razblinja. Radi bi dokazali, da se je deležnikom, tudi lastnikom in proizvajalcem, upravljalni nadzor docela izmaknil in prešel pod vpliv odsotnih upravljavcev, ne nazadnje zaradi hkratne financiranja in krepitev vloge tehnoloških procesov. (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 129)

Avtorja naprej poudarjata, da je v upravljanju in nadzoru dejansko moč, da nekaj narediš, ne pa v strukturi lastnine (ibid.: 133). Zato so zadruga, kjer sta prav upravljanje in nadzor v rokah članov, ključne za odgovor na dilemo odsotnih lastnikov. Člani zadruga so predvsem upravljavci svojih zadruga, kajti najvišji organ zadruga je občni zbor oziroma skupščina vseh članov, ki so mu podrejeni vsi drugi organi (upravni odbor, predsednik, direktor itd.). Je pa pri tem ključno ponovno poudariti, da se tako zadruga pri nas kot zadruga po svetu resno soočajo s problemom neaktivnosti članov, kar je v ekonomski demokraciji podoben fenomen, kot je neaktivnost volivcev problem v demokraciji na splošno. Vodstva in zaposleni v zadrugah morajo sistemsko načrtovati aktivnosti, ki so namenjene angažiranju

članov, spodbujanju članov k aktivni participaciji pri upravljanju.¹⁴ Isti nevarnosti kot kapitalske družbe so izpostavljene tudi zadruga v primeru neaktivnosti članov, saj lahko pride do zlorab s strani upravljavcev, če lastniki kapitalske družbe ali člani zadruga ne sodelujejo aktivno pri upravljanju in/ali nadzoru. Lastništvo samo po sebi še ne pomeni moči. Prej smo rekli, da je lastništvo pravzaprav sistem pravil o razpolaganju z entitetami ter pravil o postavljanju teh pravil, zato je sodelovanje akterjev v tej »igri pravil« edina mogoča pot, da se lastnina *de facto* uveljavlja. V ozadju tega problema je, kot ugotavljata Sanchez Bajo in Roelants (2015: 133–134), razlika med interesi. Interes lastnikov (kar so v primeru zadrug člani zadruga, sicer v obliki zadružne lastnine) ni enak kot interes upravljavcev. Za upravljavca imajo »poslovne odločitve«, torej odločitve v smeri doseganja poslovnih rezultatov, prednost pred vprašanji osnovne dejavnosti ali poslanstva podjetja. Kar avtorja s tem prikazujeta, je to, kar v praksi pomeni ključno razliko med motivacijo članov (kot tudi lastnikov v drugih klasičnih podjetjih), zakaj so ustanovili zadrugo in kaj si dolgoročno obetajo od nje (kakovost življenja, kakovostni produkti, varna delovna mesta itd.), in med motivacijo upravljavcev, ki težijo h kratkoročnim poslovnim uspehom, ki jim prinaša menedžerske prihodke ter nagrade za uspešnost na kratki rok. Jasno je, da upravljavci velikih podjetij niso nagrajeni zato, ker ima podjetje, ki ga vodijo, počasno in stabilno rast in živi že več desetletij, temveč so nagrajeni za vsakoletni presežek prihodkov nad odhodki, kar pa je kratkoročni cilj podjetja, ki je pogosto lahko v neskladju z dolgoročnim interesom lastnikov, če gre za, kot bi rekel Ellerman (2018), *de facto* lastnike, ki želijo na dolgi rok uresničevati določene svoje interese, ki so vsebinski interesi, kot smo jih prej poimenovali, in se razlikujejo od zgolj količinskih interesov. Tako kot »pravi« lastniki kapitalskih podjetij oziroma še bolj izrazito imajo člani zadruga dolgoročne interese, zato kot soupravljalci zadruga, če so aktivni, ne bodo dopuščali upravi, da teži zgolj h kratkoročnim poslovnim uspehom. Ti so sicer potrebni, a so podrejeni dolgoročnemu poslanstvu zadruga. Tukaj je uprava podrejena članom, torej občnemu zboru oziroma skupščini vseh članov.

Drugo ključno razlikovanje, ki ga prav tako osvetlita Sanchez Bajo in Roelants, je razlika med »vlagateljem« oziroma investitorjem in »pravim« zainteresiranim lastnikom, kot je v primeru zadruga njen član. Avtorja argumentirata, da ima vlaganje vedno cilj izplačila dividend in da torej iskanje investitorjev ni isto kot razvoj, ki zanima »prave« lastnike. Lastnik v tem primeru izgublja na račun vlagatelja (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 136). Navzkrižje interesa med vlagateljem in lastnikom je podobno kot navzkrižje med upravljavcem in lastnikom, torej v tem, da vlagatelja zanima kratkoročni donos, ne pa potrebe ljudi, družbenega in

¹⁴ Zadruga v svetu in pri nas se s tem problemom soočajo na različne načine, nekatere s precej sporadičnimi poskusi aktivacije, nekatere s sistemskim »upravljanjem članstva«, ki ga v anglosaški govorici poimenujejo *membership management*, nekatere z načrtovanjem obsega aktivnosti in primerne stroškovne postavke za delo s člani, ki lahko v zadrugi znašajo tudi do pet odstotkov stroškov zadruga.

naravnega okolja ter dolgoročni razvoj podjetja. Pri tem pa je zadeva ekonomsko in družbeno še dodatno kočljiva zato, ker vlagatelji večinoma vlagajo izposojeni denar, kar pomeni, da se iz računa razlike med dividendami in obrestmi okoriščajo tisti, ki imajo dostop do posojil, in to ne da bi prevzeli tveganje, saj kot garancije za posojila zastavljajo kar deleže podjetij, v katera vlagajo.¹⁵ Investirajo namreč izposojeni denar, do katerega večinoma dostopajo zaradi svojega močnega družbenega in/ali političnega položaja. Kot ugotavljata avtorja, tako za podjetja nastaja dvojna škoda: podjetja postajajo vse bolj zadolžena in hkrati vse bolj prehajajo pod zunanji nadzor (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 140). Avtorja se v omenjenem delu ukvarjata predvsem z vprašanjem dolga in pomemben prispevek njunega raziskovanja je prav ugotovitev, da vlaganje izposojenega denarja pomeni koristi brez prevzemanja tveganj, ki jih prinaša pravo lastništvo (ibid., 2015: 155). V zvezi s tem poudarimo, da prav paradoksalno ideološke puhlice iz sveta investicij govorijo o denarju investitorjev kot o »tveganem kapitalu« (*risk capital*), kar je sprevrnjenost prvega razreda. Večina denarja, ki ga vlagatelji investirajo, je bodisi izposojenega ali pa so v ozadju izpostavljena druga podjetja kot garancije in gre torej za investiranje brez tveganja, gre za koristi brez tveganja. Zelo freudovsko so tile investitorji svoj prispevek poimenovali prav »tvegani kapital«. Pravi lastniki podjetij (kot so delavci lastniki v delavskolastniških podjetjih ali člani zadrug v zadrugah) so tisti, ki zares tvegajo, saj postavljajo svoja življenja v odvisnost od teh organizacij in njihovega poslovanja. »Tvegani kapital«, o katerem govorijo investitorji, pa je v resnici »safemoney«, »easymoney« tistih, ki imajo dostop do posojil. To je hegemonija sodobnosti, ki ni nič manj nemoralna kot sužnjelastniški ali dninarski sistemi preteklosti.

Če povzamemo ta razdelek, vidimo, da v sodobnih gospodarskih procesih obstajajo ključna trenja med funkcijami lastnika (kot »pravega« zainteresiranega lastnika), upravitelja, nadzornika, vlagatelja. Claudia Sanchez Bajo in Bruno Roelants, ki sta med najboljšimi poznavalci zadrug na svetu, vidita prav v zadrugah odgovor na ta problem, saj so v zadrugah v strukturi članstva prepletene vse te štiri funkcije: lastnik, upravljavec, nadzornik in vlagatelj.¹⁶ Te funkcije si v zadrugah niso v nasprotju, saj člani zadrug nastopajo v vseh vlogah hkrati, so hkrati lastniki, upravljavci skozi občni zbor, nadzorniki, ker imenujejo nadzorni odbor izmed svojih članov, ter vlagatelji, ker vplačujejo osnovne deleže. Kot pravita avtorja, zadruga v tej dilemi omogočajo »sistem omejitev in zavor ter ravnovesij skozi upravljanje od znotraj.« (Sanchez Bajo in Roelants, 2015: 156)

¹⁵ Ta princip nam je v Sloveniji dobro poznan, saj je bila večina t. i. menedžerskih prevzemov podjetij oziroma »tajkunskih« prevzemov izvedena po tem receptu financiranja prevzema, ki ga je država šele po krizi 2008 z zakonom omejila.

¹⁶ Pogosto še več kot to, namreč tudi funkcija uporabnika storitev ali potrošnika kot končnega kupca in tudi funkcija producenta, kot je to značilno za večdeležniške zadruga, kjer so uporabniki ali potrošniki in delavci ter drugi producenti določen del članstva zadruga.

Zadruge in privatizacija: preteklost in prihodnost

V preteklosti sta poddržavljenje (nacionalizacija premoženja) in nato denacionalizacija in privatizacija, ki je omogočila »novo razdelitev premoženja«, potekali v presledku nekaj desetletij in povzročili prehod »od krivic do novih krivic«. Danes poddržavljenje in ponovna privatizacija potekata kar hkrati pred našimi očmi. Propadajoča prezadolžena podjetja in neuspeli tajkunski prevzemi so pustili velike slabe terjatve na bankah, in da bankam ne bi te slabe terjatve porušile strukture, jih je država rešila tako, da je poddržavila lastniške deleže podjetij in drugo premoženje iz jamstev.¹⁷ To je storila z ustanovitvijo t. i. »slabe banke« oziroma Družbe za upravljanje terjatev bank (DUTB) z *Zakonom o ukrepih Republike Slovenije za krepitev stabilnosti bank* (ZUKSB, 2012). DUTB zdaj to premoženje postopoma prodaja, kontrolirano, po nekih nam navadnim državljanom nerazumljivih kriterijih. Nihče pa ne pove na glas, da je bil nastanek DUTB z javnim denarjem financiran proces poddržavljenja slabih terjatev bank, torej smo državljani dejansko kupili te deleže v podjetjih, vendar očitno brez pravice do razumevanja naše nove skupne lastnine in brez možnosti njenega soupravljanja. Konec koncev, koliko stanovanj v lasti propadlih gradbincev je bilo poddržavljenih v tem procesu, zdaj, v procesu privatizacije pa nihče ni odprl možnosti, da bi se ta stanovanja, ki so bila očitno kupljena (prevzem slabih terjatev oziroma poddržavljenje z drugimi besedami pomeni »nakup«) z javnim denarjem, prenesla na stanovanjske zadruge ali stanovanjske sklade, ki bi jih dodeljevali v uporabo prebivalcem po neki socialni shemi, ampak so bila predana v postopke privatizacije povsem mimo javne razprave? Zakaj tukaj sploh govorimo o tem? Ker v procesu nove privatizacije¹⁸ ni resne razprave o možnostih za kakšen nov način privatizacije, kot je recimo privatizacija v obliki združne lastnine ali delavskega lastništva, razen v politično promocijske namene. Politiki je sicer treba priznati določen napor, ko je bil leta 2015 spremenjen zakon o »slabi banki« tako, da je v 10. členu zapisano, da imajo zaposleni v podjetju predkupno pravico za odkup deleža njihovega podjetja, ki ga DUTB prodaja (ZUKSB-NPB3, 2015). Seveda pa v praksi to ne pomeni veliko, saj delavci niti niso primerno informirani, niti nimajo strokovne podpore, prav tako niso zagotovljene garancijske

¹⁷ Verjetno je bilo političnih in praktičnih razlogov za to več, ne samo stabilizacija bank, vendar bi špekulacija o tem preseгла namen naše razprave in tudi naše faktično poznavanje tega ozadnega dogajanja.

¹⁸ Tukaj govorimo samo o tistem delu privatizacije, ki je od leta 2013 potekala tako, da je bilo premoženje (tj. slabe terjatve) naprej poddržavljeno prek DUTB ter nato takoj usmerjeno v prodajo zasebnim (tujim in/ali domačim kupcem/vlagateljem). Seveda pa je v paketu privatizacije še levji delež državnega premoženja, ki ga upravlja Slovenski državni holding – SDH in ga prav tako v skladu s strategijo naložb države postopoma prodaja, torej privatizira. DUTB ima strateški načrt, da med letoma 2016 in 2022 odproda več kot 400 primerov terjatev v skupini vrednosti 1,5 milijarde evrov. SDH upravlja skoraj 10 milijard evrov vredne državne naložbe, med katerimi je manj kot šest odstotkov naložb v gospodarstvo, skorajda po tretjinah pa zasedajo portfelj naložbe v promet (Dars), energetiko (HSE in GEN) ter finance (NLB in Abanka). Katere teh naložb in preostalih v portfelju so strateškega pomena za ohranitev v javnih rokah, katere pa primerne za privatizacijo, je vroča razprava že vrsto let.

sheme, ki bi jih zaposleni lahko izkoristili za pridobitev posojila za odkup lastniškega deleža podjetja, v katerem so zaposleni. Nova privatizacija, ki poteka v zadnjem desetletju, nesporno spominja na pomanjkanje domišljije (ali strateško zatiranje ekonomske demokracije), ki smo jo doživeli pri »prvi« privatizaciji v 90. letih.

David Ellerman, ki je pred prvo privatizacijo v Sloveniji sodeloval kot svetovalec in strokovni kolega Jožeta Mencingerja¹⁹ in njegove skupine pripravljavcev zakonodaje na področju privatizacije,²⁰ ocenjuje takratno privatizacijo kot zamujeno priložnost, da bi se privatizacija oprla na že osvojeno zmožnost ljudi, da so *de facto* lastniki (Ellerman, 2018).²¹ To ni nepomembno, saj kot smo videli zgoraj, imajo »pravi«, *de facto* lastniki vsebinski interes in dolgoročni pogled na svoje podjetje. Lahko rečemo, da je privatizacija v obliki certifikatov in večinoma prek posredniških skladov ter upravljalških podjetij novorojene lastnike že takoj vzpostavila kot »odtujene lastnike«, ki niso/nismo razumeli, lastniki česa smo, kako lahko svojo lastnino soupravljamo, kaj imamo in kaj lahko s tem počnemo. Ta položaj je bil idealen za desno kotirajoče teoretike in politike, ki so ponesrečeno privatizacijo uporabili kot argument za to, da množice niso sposobne biti lastniki, da tako ali tako razprodajo premoženje in sredstva porabijo za neumnosti. Vendar ta argument ne zdrži, ker se privatizacija v taki obliki, da bi prebivalci Slovenije postali *de facto* lastniki, kot bi rekel Ellerman, ali »pravi« zainteresirani lastniki, v smislu vsebinskega interesa, kot smo rekli zgoraj, v Sloveniji nikoli ni zgodila.²² *Pro forma* je bilo družbeno premoženje s certifikati razdeljeno med vse, a dejansko je bilo zaradi izvedbe privatizacije pretežno prek skladov in upravljalških podjetij preusmerjeno v roke manjšine, torej v umetno oblikovanje razreda kapitalistov, kot se je to načrtno izvedlo v vseh primerih zahodnega poseganja v potek tranzicije

¹⁹ Jože Mencinger je maja 1990 postal minister za gospodarstvo v prvi demokratično izvoljeni vladi RS. Maja 1991 je odstopil, ker se ni strinjal z modelom privatizacije.

²⁰ Ellerman je s svojim svetovalnim podjetjem sodeloval pri pripravi t. i. Mencinger-Korže-Simonetni predloga Zakona o privatizaciji podjetij, ki pa v tej obliki ni bil sprejet oziroma je bil konec leta 1992 sprejet v zelo spremenjeni obliki pod imenom Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij, kar je bil razlog za Mencingerjev odstop.

²¹ Ellerman ugotavlja, da so t. i. »zahodne reforme« uničile zametke *de facto* lastniških pravic, ki so jih razvili vzhodni socializmi. Prav tako zanimivo ugotavlja, da je bila v Sloveniji, na primer, solidno uresničena privatizacija na področju stanovanjskih zadev, saj so bile *de facto* pravice uspešno prenesene oziroma dopolnjene z *de iure* lastninskimi pravicami. Vsaj v grobem se lahko v tej točki z Ellermanom strinjamo, zagotovo pa je tudi privatizacija na področju stanovanjskih zadev povzročila določeno mero negativnih posledic zaradi prenosa lastnine na nezainteresirane lastnike oziroma na lastnike z zgolj »količniskim« interesom.

²² V redkih primerih, kjer pa so podjetja večinsko privatizirali *de facto*, zainteresirani lastniki (zaposleni), kot na primer časopisni hiši Delo in Večer, pa se novi lastniki žal niso zavedali pomena njihove vloge lastnikov, zato so svoje deleže v podjetjih odprodali posredniškemu skladom in podjetjem. Po eni strani to delno pritrjuje desničarskim argumentom o tem, da množice niso sposobne biti lastniki, vendar je treba upoštevati dejstvo, da se je privatizacija v Sloveniji zgodila nenadno (ne postopoma) ter brez spremljajočih aktivnosti informiranja in usposabljanja ljudi za prevzemanje te nove vloge solastnikov podjetij.

iz socialističnih v kapitalistične ureditve.

Zakaj se ukvarjamo s »prvo« privatizacijo in »novo« privatizacijo? Ker se v razpravi o razliki med zadrugami in kapitalskimi družbami vedno znova najdemo pred očitkom o nezmožnosti ljudi, da nastopajo kot odgovorni lastniki podjetij, v katerih so zaposleni, ali podjetij, katerih produkte uporabljajo. Dogajanja okoli prve privatizacije in *Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij* (ZLPPC), ki je bil sprejet 20. novembra 1992, so bila polna tovrstne argumentacije.²³ Za izhodišče razumevanja takratnega dogajanja vzemimo pogled Jožeta Mencingerja na priprave zakonodaje o privatizaciji med letoma 1990 in 1992:

V razpravah, kaj narediti, sta se, če poenostavim, izoblikovali dve smeri: koncept decentralizirane, postopne in odplačne privatizacije ter koncept centralizirane, hitre in razdelitvene privatizacije. Vsak je imel gospodarske prednosti in slabosti, a te so bile za uveljavitev manj pomembne; šlo je za prerazdelitev gospodarske in politične moči. Prvi naj bi jo zadržal pri stari gospodarski in politični eliti, drugi naj bi jo prenesel novi. Zakon o preoblikovanju družbene lastnine iz novembra 1992 je nekakšen kompromis med obema; od prvega je prevzel decentraliziranost, od drugega brezplačno razdelitev s pomočjo certifikatov. (Mencinger, 2013)

Za nas je glede takratne privatizacije zanimivo to, kako se je pojmovala razlika med družbeno in zasebno lastnino. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij (ZLPP, 1992) v 1. členu pravi: »Ta zakon ureja lastninsko preoblikovanje podjetij z družbenim kapitalom v podjetja z znanimi lastniki.« »Družbeni kapital« se je torej v času priprave tega zakona pomensko razumel kot kapital v lasti »neznanih lastnikov«, nasprotje česar so »znani lastniki«, ki bodo posledica izvedene privatizacije. Spomnimo, problemi sodobnega gospodarstva se pogosto nanašajo prav na problem odtujenih lastnikov, kar je zelo podoben fenomen kot omenjeni »neznani lastniki«. In naprej, v 3. členu ZLPP določa: »Podjetja z družbenim kapitalom so po tem zakonu podjetja v družbeni lastnini, podjetja v mešani lastnini in sestavljene oblike podjetij, če imajo med viri sredstev v bilanci stanja družbeni kapital.« In še: »Družbeni kapital je po tem zakonu razlika med vrednostjo sredstev podjetja (celotne aktive) ter vrednostjo obveznosti podjetja.« S tem zakonom je bila ustanovljena tudi Agencija Republike Slovenije za prestrukturiranje in privatizacijo. Mogoči načini za preoblikovanje podjetij, med katerimi je lahko podjetje samo izbralo način, a je potrebovalo končno soglasje Agencije, pa so bili: a) prenos

²³ Pismo, ki ga je poslanecem državnega zbora leta 1992 napisal Mencinger po svojem odstopu z mesta gospodarskega ministra, povzema nekaj tovrstne argumentacije, začena pa se takole: »Spoštovani poslanci. S pismom, s katerim si ne bom pridobil ne prijateljev ne koristi, bi rad dosegel dvoje: dokazal, da predlog 'Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij' ne izhaja iz osnutka in vas obenem prepričal, da bi bilo sprejetje predlaganega koncepta 'privatizacije' za razvoj slovenskega gospodarstva nepopravljivo napačno.« (Mencinger, 1992)

navadnih delnic na sklade, b) interna razdelitev delnic, c) notranji odkup delnic, d) prodaja delnic podjetja, e) prodaja vseh sredstev podjetja, f) preoblikovanje podjetja z večanjem lastniškega kapitala in g) prenos delnic na Sklad. Tukaj je jasna Mencingerjeva kritika izvajanja zakona, ki je kljub vrsti mogočih praks očitno vodilo k pretežno enoumni rabi zakona in torej možnost uporabe skladov postavilo kot osnovno vodilo privatizacije (Mencinger, 1992).

Če pogledamo zapis iz leta 2013, je Mencingerjev pogled nazaj na privatizacijo danes manj kritičen kot v času aktualnega dogajanja: »Privatizacija iz leta 1992, kakorkoli jo že sodimo, je naredila manj škode, kot so je naredile privatizacije v drugih nekdanjih socialističnih gospodarstvih,« pri tem pa vseeno dodaja, da »kazino kapitalizem«, ki smo mu bili priča pred krizo, izvira naravnost iz te privatizacije (Mencinger, 2013).²⁴ Nam pa njegova osnovna zamisel, kako bi privatizacija lahko potekala, daje določene ideje za oblikovanje pobud za preusmeritev vsaj določenega dela »nove« privatizacije v združne oblike.²⁵ Mencinger je zagovarjal t. i. »odkupni model« (v nasprotju z razdelitvenim) oziroma t. i. *leveraged buyout*, torej privatizacijski model, kjer upravljavci in zaposleni v družbenih podjetjih dobijo možnost odkupa podjetja. Predlagal je, če zelo splošno povzamemo, da se družbena podjetja odkupujejo po hibridnem in postopnem modelu, z 10 odstotki tvegane kapitala (to so delnice, ki jih kupijo menedžerji in zaposleni v podjetjih) in z 90 odstotki dolžniškega kapitala (to so delnice v skladih in ne pomenijo podlage za glasovalne pravice; upravljanje poteka samo na podlagi 10 odstotkov tvegane kapitala, postopno pa se dolžniški del izplača in se podjetje v celoti privatizira).²⁶

²⁴ Mencinger v besedilu iz leta 2013 povzame svoje poglede na lastnino in privatizacijo skozi različna obdobja svojega raziskovalnega in političnega življenja. V povzetkih s konca 80. let lahko v ozadju njegove misli prepoznamo podporo t. i. teoriji *trickle-down*, ki je takrat bila ključni argument za neoliberalne neenakosti (koristi kapitalistov naj bi pronicale navzdol v vse ravni družbe). V mnenjih o privatizaciji v 90. letih prepoznamo nagibanje k odkupnim modelom delavskega lastništva. Vemo, da pa je danes Mencinger zagovornik ideje univerzalnega temeljnega dohodka – UTD. Lahko bi rekli, da se po vseh svojih izkušnjah iz raziskovanja in politike težko odloči med tem, ali je človek (množica ljudi) »po naravi« zmožen biti aktiven in odgovoren lastnik ali ne. In to je tudi naše ključno vprašanje, ko razpravljamo o združni lastnini. Sicer pa njegova pot teče, kot sam pravi v citiranem besedilu, »pot z 'desne' na 'levo'« (Mencinger, 2013).

²⁵ Tudi študija in priporočila, ki jih je Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo leta 2015 naročilo pri CECOP-CICOPA Europe, navajajo delavske odkupe v oblike zadrug kot enega ključnih področij z največjim potencialom za razvoj zadrug v Sloveniji. Glej CECOP-CICOPA Europe, 2016.

²⁶ Mencinger je ta model predstavljal na okrogli mizi v Mariboru 29. novembra 2016. Na isti okrogli mizi je sodeloval tudi Ellerman, ki je bil skupaj z Mencingerjem kritičen do tipa privatizacije v 90. letih, kjer je bilo problematično prav umanjkanje interesa. Interesa, ki smo ga zgoraj imenovali »vsebinski interes«. Ellerman je na okrogli mizi rekel: »Privatizacija skozi razdelitev delnic javnim vzajemnim skladom je paradija privatizacije, zgolj papirna privatizacija, ker v tem primeru ni koherentne skupine zasebnih lastnikov.« V tem besedilu želimo pokazati, da je prav v zadrugah potencial za koherentno skupino lastnikov in torej potencial za vsaj deloma primerno izvedeno privatizacijo skozi zadruge. Oba gosta na okrogli mizi sta bila kritična do privatizacije prav v točki, da privatizacija ni smiselna, če nekdo dobi privatni delež tam, kjer nima »vsebinskega« interesa.

Mencinger je takrat v delniški²⁷ različici predlagal to, kar danes pogosto slišimo kot *transitional cooperative*, kot začasno in postopno izvajanje delavskih odkupov v obliki zadrug. Zato je za nas danes zanimiv ta nikoli uresničeni predlog privatizacije iz 90. let. V zadnjih letih imamo v Sloveniji (pre)več neuspešnih poskusov delavskih odkupov v obliki zadrug (Mercator, Alpina, Adria Airways, Peko, Večer, Vesna, Armal itd.). Hkrati ni niti enega primera, ki bi bil izveden v skladu z zgoraj omejenim 10. členom ZUKSB, ki omogoča predkupno pravico zaposlenim v primerih prodaje deležev podjetij s strani DUTB. Gre za situacije, kjer očitno pod trenutnimi pogoji delavski odkupi v obliki zadrug (ne samo delavskih zadrug, lahko tudi potrošniških), kjer bi iz zasebne lastnine nastala zadružna lastnina, niso mogoči. Kar manjka, je sistemska oziroma postopkovna podpora takšnim odkupom, ki se lahko deloma zgleduje pri Mencingerjevem modelu, ki v neki obliki vključuje začasen vstop države (skozi dolžniški kapital brez glasovalnih pravic).²⁸ Najti način podpore za omogočanje delavskih odkupov v obliki zadrug s posebno obliko »nove« privatizacije, vsaj delčka privatizacije, bi lahko pomenilo nekakšen popravni izpit »prve« privatizacije, novo priložnost in odpiranje možnosti za oblikovanje drugačnega tipa lastnine, tokrat zadružne lastnine, za katero smo zgoraj pokazali, da se bistveno razlikuje od zasebne (skupinske) lastnine. Mencinger na nekem mestu opiše privatizacijo kot »certificirano minulo delo« (Mencinger, 1994). Za razpravo o zadružni lastnini je to zanimiv koncept, saj gre pri zagovorništvu zadružne oblike lastnine kot skupnostne lastnine vsaj v določenem delu za argument o priznanju minulega dela oziroma za argument, ki se opira na Marxov pojem *občega intelekta*, za katerega pa se v zadružnem gibanju ne išče model certificiranja,²⁹ temveč ovrednotenja v postopku prenosa podjetij ali premoženja na zadruge, ovrednotenja minulega dela v postopkih odkupov podjetij v obliki zadrug.

²⁷ Delavsko delniško lastništvo je v svetu dobro razvito v oblikah, ki jih mnogi radi poimenujejo kot »sestrčne zadrug«, gre za delniške družbe, kjer so delavci/zaposleni večinski lastniki podjetij in upravljajo podjetja na demokratičen način. V ZDA so to na primer *Employee Stock Ownership Programs* – ESOP, o katerih govori David Ellerman. V Španiji so to na primer »delavske delniške družbe« (*sociedades anónimas laborales* – SAL).

²⁸ Omenimo, da že več kot dve leti obstaja predlog Zakona o delavskih odkupih – ZDO, ki se »valja po predalih«, v katerem je predlagana neka oblika »tranzicijske zadrug«, ki je »delavsko odkupna zadruga«, ki se poslužuje javnih garancij za odkup podjetja. Pomanjkljivost tega predloga zakona je, da je preveč ambiciozen in predvideva ustanovitev posebnega sklada prav za takšne odkupe, kar je malo verjetno, in v praksi bi ustanovitev takšnega novega sklada verjetno zahtevala več sredstev, kot smo jih zmožni zagotoviti za garancije, zato bi vzpostavitev in delovanje takšnega sklada »požrlo« več kot njegove vsebine, tj. garancije. Zagotovo pa tak sklad za zagotavljanje garancij za delavske odkupe v obliki zadrug v Sloveniji potrebujemo, lahko tudi v obliki »gostujoče« vsebine pri že obstoječih skladih, kot je recimo solidno delujoč Slovenski regionalno razvojni sklad.

²⁹ Mencinger je seveda do tega, kako je to »certificirano minulo delo« pozneje na borznih trgih izpuhtelo, zelo kritičen (Mencinger, 1994).

Sklep

Kadar je interes lastnikov zgolj količinski, na primer rast vrednosti delnic ali izplačilo dividend, tudi ekonomska udeležba širših množic nima učinka, ki bi si ga podporniki ekonomske demokracije ali participativne ekonomije želeli, saj v razmerah, kakršne so bile v Sloveniji v 90. letih, razdelitev certifikatov, ki so bili vezani na sklade ter predani v upravljanje upravljalnim organizacijam, lastniki certifikatov niso/nismo niti dobro vedeli, lastniki česa sploh smo, kaj šele, da bi imeli vsebinski odnos, vsebinski interes glede svoje lastnine. Takrat smo, kot v številnih državah, sledili Sachovemu načrtu privatizacije skozi vzajemne sklade, katerih lastnost je prav razpršenost lastnine, kjer lastnina določenega sklada v nekem podjetju nikoli ne presega 15 odstotkov.³⁰ Gre za zelo neosebno lastnino, ki se skozi sisteme posredovanj, kot so bili v primeru privatizacije v Sloveniji certifikati in skladi (sicer pa so ista stvar tudi delniške družbe in upravljavci naložb) vse bolj in bolj oddaljuje od človeka kot končnega lastnika s »pravim« interesom.

Danes z »novo« privatizacijo ponavljamo Sachsov načrt iz 90. let, država pri prodaji državnega premoženja ponovno preskakuje morebiti najbolj zainteresiranega kupca (zaposleni in uprava podjetij v prodaji ter redni uporabniki produktov teh podjetij) ter prodaja deleže podjetij nezainteresiranim skladom in vlagateljem s kratkoročnimi (količinskimi) interesi. Ponovno spregledujemo, da imamo po eni strani tradicijo zadružništva, po drugi strani zgodovinsko izkušnjo, kot pravi Ellerman, »*de facto* lastništva družbenih podjetij«, ter da imamo zadružno zakonodajo s potencialom za razvoj v smeri uzakonjenja *commons* in tudi nove zadružne prakse v tej smeri. Ob tem pa se seveda moramo zavedati, da je meja med »odtujenim« lastnikom v razpršeni lastniški strukturi ter članom zadruga v zadružni lastnini (sploh kadar gre za velike zadruga z več sto ali celo več tisoč člani) zelo tanka in zelo spolzka. Vendar je razlika na obeh straneh te meje odločilna: na eni strani imamo številne lastnike, ki so zainteresirani samo za dividende, na drugi strani pa imamo številne lastnike, ki so zainteresirani za kakovostne dobrine, za učinkovite komunalne storitve, za kakovostne skrbstvene storitve, za varna delovna mesta, za varstvo narave in za stabilen razvoj lokalnega okolja. Zadruga so združenja oseb. Substanca zadruga so zainteresirani člani.

Literatura

AVSEC, FRANCI (1996): Zadržne vrednote, načela in praksa (ob stoletnici Mednarodne zadržne zveze). *Teorija in praksa* 33(1): 48–63.

AVSEC, FRANCI (2018): Zadruga na Slovenskem: kratek zgodovinski oris. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI (271): 104–116.

³⁰ Drugače od holdinga, ki je oziroma bi vsaj naj bil »zainteresiran« lastnik s ciljem prestrukturiranja podjetja in ne s ciljem zgolj prodaje podjetja oziroma zgolj trgovanja z delnicami.

- BABIČ, KAROLINA (2018): Prenosi podjetij na delavske zadruge. *Ekonomska demokracija* 22(1): 10–12.
- BABIČ, KAROLINA (2015): Zadruga kot primerna oblika krepitev ekonomske demokracije. *Ekonomska demokracija* 19(2): 21–22.
- CAAP (2018): *Aplikativna analiza stanja na področju socialne ekonomije v Republiki Sloveniji*. Pridobljeno/odstopljeno od Združenja CAAP, so. p., ki je za naročnika, Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, izvedlo analizo.
- CECOP – CICOPA EUROPE (2016): *Spodbujanje delavskih, socialnih in storitvenih zadrug v Republiki Sloveniji*. Poročilo Evropske konfederacije delavskih in storitvenih zadrug. Dostopno na: <http://brazde.org/wp-content/uploads/2016/11/Poro%C4%8Dilo-CICOPA-Spodbujanje-delavskih-socialnih-in-storitvenih-zadrug-v-Sloveniji1.pdf> (24. november 2017).
- ELLERMAN, DAVID (2018): Postsocialistična tranzicija in demokracija na delovnem mestu: Zamujene priložnosti za solidarnostno ekonomijo. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI (271): 117–131.
- GOSTIŠA, MATO (2017): *Ekonomska demokracija v 21. stoletju*. Dostopno na: <http://www.delavska-participacija.com/priloge/2519-1.pdf> (23. februar 2018).
- ICA – MEDNARODNA ZADRUŽNA ZVEZA (2018): Zadruga identiteta, vrednote in načela. *Časopis za kritiko znanosti* XLVI(271): 137–138.
- MENCINGER, JOŽE (1992): *Pismo poslancem slovenskega parlamenta*. Osebni arhiv avtorice.
- MENCINGER, JOŽE (1994): Neskončnost ničvrednosti. *Delo, Sobotna priloga*, 24. september. Osebni arhiv avtorice.
- MENCINGER, JOŽE (2008): Konec »konca« zgodovine. *Mladina*, 29. oktober.
- MENCINGER, JOŽE (2013): Premišljevanja o lastnini. *Mladina*, 25. april.
- EVROPSKI EKONOMSKO-SOCIALNI ODBOR (2017): *Nedavni razvoj socialne ekonomije v Evropski uniji*. Bruselj: Evropski ekonomsko-socialni odbor. Dostopno na: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-04-17-876-sl-n.pdf> (23. marec 2018).
- SANCHEZ BAJO, CLAUDIA IN BRUNO ROELANTS (2015): *Kapital in past zadolževanja: Zadruga kot alternativa*. Ljubljana: Modrijan.

Viri

- CAAP (2016): *Zadruga – proces povezovanja v zadrugaštvu. Praktični nasveti za samovodenje skupin*. Priročnik. Maribor: Združenje CAAP, so. p. Dostopno na: <http://brazde.org/wp-content/uploads/2015/10/Zadru%C5%BEEvanje-priro%C4%8Dnik.pdf> (25. januar 2018).
- CAAP (2017): *Prenos podjetij na delavske zadruge*. Zloženska. Maribor: Združenje CAAP, so. p. Dostopno na: http://brazde.org/wp-content/uploads/2017/06/TransfertoCOOPS_zlo%C5%BEEenka_slo.pdf (24. november 2017).

PREDLOG ZAKONA O DELAVSKIH ODKUPIH – ZDO (2015). Interno gradivo, pridobljeno od naročnika priprave predloga po elektronski pošti.

USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE. Uradni list RS 47/13.

ZAKON O DENACIONALIZACIJI (ZDEN). Uradni list RS 27/91-I, 56/92.

ZAKON O DRUŠTVIH (ZDRU-1-UPB2). Uradni list RS 64/2011.

ZAKON O GOSPODARSKIH DRUŽBAH (ZGD-1). Uradni list RS 65/09, 33/11, 91/11, 32/12, 57/12, 44/13.

ZAKON O LASTNINSKEM PREOBLIKOVANJU PODJETIJ (ZLPPC). Uradni list RS 55/92, 7/93, 31/93, 32/94.

ZAKON O SLOVENSKEM DRŽAVNEM HOLDINGU (ZSDH-1). Uradni list RS 25/2014.

ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH ZAKONA O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU (ZSOCP-A). Uradni list RS 13/18.

ZAKON O UKREPIH REPUBLIKE SLOVENIJE ZA KREPITEV STABILNOSTI BANK (ZUKSB). Uradni list RS 105/2012, 104/15.

ZAKON O ZADRUGAH (ZZAD-UPB2). Uradni list RS 97/09.